DEFINIŠITE TRI NAJZNAČAJNIJA KULTURNA ZADATKA

U prostorijama Redakcije 21. novembra 1969. godine nastavljen je razgovor o aktuelnim problemima kulturnog razvitka Srbije, započet u prošlom broju. Skupu su prisustvovali: Aleksandar Bakočević, Aleksandar Ilić, Miodrag B. Protić, Dobrica Ćosić, Latinka Perović, Milisav Savić, dr Miladin Životić, Branko Prnjat, Lazar Stojanović, Slobodan Stojanović, dr Svetozar Stojanović, Stevan Majstorović, Vojislav Kostić, Milan Vojnović, Trivo Inđić, Nebojša Popov, Jovan Aranđelović, Danica Mojsin, Tihomir Vučković, Bogdan Tirnanić. Donosimo autorizovane diskusije učesnika:

STEVAN MAJSTOROVIĆ:

Zahvaljujemo vam u ime Redakcije što ste se odazvali našem pozivu. Verujem da će vaš prilog predstavljati koristan doprinos razgovorima o kulturnom razvoju naše Republike, koje smo zamislili kao kontinuirane, i zatim, kao razgovore otvorenog karaktera u koje mogu da se uključe i oni koji nisu direktno pozvani. Bilo je sugestija da se pozove više ljudi sa terenâ koji neposrednije osećaju kulturne probleme. To je dobra i korisna sugestija koju, na žalost, nismo bili u stanju da realizujemo, jer su naša finansijska sredstva dosta ograničena. Mi smo to imali na umu i zato smo odlučili da se obratimo jednom krugu kulturnih radnika u raznim mestima sa molbom da se, ako za to nađu povode, ako ih nešto iz naših razgovora podstakne, naknadno uključe u ove razgovore. Svima pozvanima poslali smo prošli broj časopisa, u kome su označeni okviri ovih razgovora i u kome je objavljen prvi njihov deo. U ovak-

vim diskusijama, kao što znate iz sopstvenog iskustva, postoji permanentna opasnost od rasplinjavanja, koja je naročito akutna kad je reč o kulturi, pošto je to područje toliko široko da smo često u nedoumici gde počinje, a gde se završava. Da bi iz ovih razgovora proistekli i neki konkretniji društveno korisni zaključci, mislili smo — a verujem da ćete se složiti sa mnom da je to stvar onih koji učestvuju u razgovoru isto toliko koliko i Redakcije — da je oportuno da sugeriramo ovim diskusiju. Želeli smo da učesnike u razgovoru zamolimo da ne iznose samo svoje misli o kulturnoj situaciji i kulturnom razvoju, nego da se izjasne i o tome, koji su, po njihovom mišljenju, najznačajniji kulturni zadaci koji nas očekuju.

Kao što ste mogli da vidite iz ovih naših prvih razgovora, objavljenih u »Kulturi« br. 5—6, dobar deo učesnika nije se pridržavao ove naše sugestije. Vi možete da postupite na isti način, to zavisi od vašeg osećanja problemâ kao i toga kakav im rang vi dajete. Hteo sam da kažem da okvir koji smo mi predložili ne treba da vas sputava u izlaganjima i ograničava vaš prilaz temi.

Zamislili smo razgovor kao sasvim neformalan, dakle kao razgovor u bukvalnom smislu — što dozvoljava bilo koji oblik izlaganja, dijaloga, upadica itd.

Ista ova neformalnost važi i za autorizaciju teksta. Svaki učesnik u razgovoru ima prava, i biće mu pružena mogućnost, da svoj tekst autorizuje. Pod tim mi podrazumevamo više nego formalnu autorizaciju i izražajnu dopunu. Svaki će moći da svoj tekst dopuni, ili skrati, da delove preformuliše i iznese novu dokumentaciju i argumente za svoje teze — ako to bude osećao kao potrebno. Evo, ja sam objasnio pravilo igre — a sada bismo mogli da počnemo. Ko želi reč?

DOBRICA ĆOSIĆ:

Iskreno da vam kažem, nisam mnogo uveren u nekakvu delotvornost ovakvih sastanaka i razgovora. Mi nikad nismo uspevali da se ideje sa takvih razgovora oživotvore u onoj meri u kojoj su opšteprihvatljive i opštevažeće, te su ovakvi sastanci mahom bili izvesne intelektualne prilike u kojima smo se vežbali lošem govorništvu.

No, ja sam davno ubeđen da je kulturno delanje i oranje po moru, to oranje po moru nije uvek besmisleno, jer trag ponekad negde, u nečemu ostaje. Pošto već radim u jednoj društvenoj organizaciji koja se ovih dana bavi osmišljavanjem izvesnog svog programa, smatrao sam svojom savremeničkom dužnošću da budem solidaran u jednoj ovakvoj akciji »Kulture« u

kojoj rade moji prijatelji i čija nastojanja veoma cenim.

Dakle, evo tri područja koja se meni čine značajna za razgovor, ili bar daju mogućnost da se uopšteno razgovara.

Prvo područje označavam naslovom — opšti ciljevi. Mi već tridesetak godina govorimo o izvesnim opštim kulturnim ciljevima. Nekada smo ih označavali ideološkim pojmom, istorijskim pojmom — kulturna revolucija, pa smo, već prema našoj političkoj pragmi i uslovima, taj pojam pomerali i varirali do, najzad, vrlo prakticističkih i sasvim konkretnih sadržaja i određenja. Pa ipak, jedinstvena programska vizija kulture u našem društvu još ne postoji.

Ako pre dvadesetak godina nismo imali intelektualnih snaga za jednu potpuniju, svestraniju, dalekosežniju viziju civilizacije na našem tlu, uveren sam da danas imamo snaga da radimo ne na nekakvom formalnom i deklarativnom formulisanju opštih ciljeva kulture, nego da te opšte ciljeve kulture konkretizujemo na našem tlu, na našim društvenim i idejnim pretpostavkama.

Mi smo sigurno kao društvo u jednom izvanredno ekstenzivnom i intenzivnom školovanju i školskom sistemu stvorili čitavu armiju stručnih, polustručnih ili sasvim kvalifikovanih ljudi, ali je teško sagledivo ili je još i sad objektivno nesagledivo šta su te dve generacije stvorile u jednom trajnijem smislu. Je li društvo obezbedilo onaj objektivni minimum koji stvaralački potencijal jednog doba, jedne generacije čini potpunim i omogućuje mu puno ostvarenje? Mislim da još nije. Taj problem označavam prvim problemom kulture.

Drugi opšti cilj, opšti problem — to je koliko su kulturni sadržaji demokratizovani, koliko su opšti kulturni sadržaji i opštekulturne vrednosti u strukturi celokupne zajednice delatno, realno, stvarno prisutni.

Taj zadatak je svakako jedan od imanentnih zadataka socijalizma, i ne više samo socijalizma, nego svakog prosvećenog i industrijalizovanog društva. Ne potcenjujem nikakve naše rezultate, ali sam uveren da se u tom smislu ne radi uvek društveno svrsishodno, niti dovoljno ambiciozno, niti svestrano.

Jedan opšti problem možda glasi: — da li je sa postojećim snagama i u postojećem svetu koji se tako nezadrživo univerzalizuje, da li je moguće i ima li smisla na našem tlu delati i raditi na izvesnom kulturnom modelu, civilizacijskom modelu, koji bi jedan narod, jedno doba, jednu generaciju u istorijskom smislu personalnije označio?

Mnogo puta sam se zapitao da li su institucije koje ima naše društvo, baš te institucije koje treba danas da ima. Je li organizacija tih institucija adekvatna ovom dobu i istorijskim ciljevima zajednice? Uveren sam da smo jednim političkim prakticizmom dugo godina mnogo vremena i mnogo snaga trošili na nekakve oblike organizovanja tih institucija kao što su finansiranje, samofinansiranje, raspodela prema radu, grdne godine i grdne snage i vreme smo utrošili u ciljeve i zadatke za koje sam uveren da su mogli da se reše i drukčije, demokratskije i modernije nego što su se rešavali i rešili.

Stvorili smo jedan sistem institucija koji se meni čini vrlo tradicionalnim, tradicionalnim i u onom lošem smislu. Mi kao društvo na tom području nismo pokazali jaču kreativnu snagu.

Od akademije nauka pa do kulturno-prosvetne zajednice, cela ta vrsta naših institucija, preko univerziteta, meni se čini u mnogim sadržajima anahrona.

U svim našim kulturnim programima, od prosvetiteljstva pa do veoma ambiciozno formulisanih društvenih ciljeva u institucijama u kulturi, vlada nekakva amorfnost, anonimnost, da ne kažem bezličnost. Mislim da je socijalizam takav društveni poredak koji stvaralačkom subjektu mora da dâ najviše prostora.

Drugo opšte aktuelno područje: ideologija i kultura, odnos ideologije prema kulturi. Uveren sam da stojimo pred zadatkom da se mi ideološki prema kulturi odredimo mnogo radikalnije nego što smo se određivali u dosadašnjim našim programskim stavovima i što se određujemo u tekućoj praksi.

Tu radikalnost vidim u takvom definisanju slobode stvaralaštva koje ne treba ili treba da što manje dovede u pitanje faktor kreativnosti i integritet umetnosti i nauke. Društvo i poredak koje nije spremno da obezbedi punu slobodu kreativnog dela i čina, dakle stvaraoca, društvo koje ne toleriše kritiku umetnosti i neobjektivnu kritiku pesnika, društvo koje se oseća ugroženim od pesnika, slikara, umetnika, mislim da je društvo u istorijskoj zabludi. To društvo koliko je u zabludi, toliko nije stvarno spremno da stvaralačku energiju svoje zemlje, svoga jezika, svoga naroda realizuje do kraja.

Mi možemo u praktičnoj politici veoma lako da se koristimo izvesnim opštim političkim odredbama, mi možemo vrlo lako da definišemo — nema slobode za neprijatelja. Jedna država konačno ima i pravo i mora da definiše jedno negativno određenje slobode. Međutim, u kulturnom stvaralaštvu mi ne smemo da se poistovetimo sa tim određenjem i sa tim odredbama. Kulturna i stvaralačka misao, kao svest

društva, mora da dela iznad i šire od političkog činioca.

Mislim da traje jedan nestimulativan dijalog i dvoboj dve isključivosti: politika — umetnost. Nesrećne su te isključivosti jer su obe na svoj način ispolitizirane, pa ne mogu da izdrže ocenu i kritiku koja bi bila imanentno estetska, filozofska, kulturna.

Treće područje koje ovako globalno, improvizovano imenujem, jeste, rekao bih, potreba da se praksa samoupravljanja generalno kritički razmotri sa stanovišta koliko su samoupravni oblici u institucijama, u ovakvom odnosu, u mogućnosti da stvaraju i realizuju kolektivnu viziju opštedruštvenog i opštenacionalnog programa kulturnog razvoja.

Prosto rečeno, treba videti na čemu sve treba da se radi u nacionalnoj kulturi u integralnom smislu reči, a ne od budžeta do budžeta, od mandata do mandata, od jednog upravnog i samoupravnog trenutka do drugog. Veliko je pitanje kako da se dođe do sinteze vrednosti, snaga, ciljeva, jer je kultura integralna sadržina; integralna i u vremenu i u prostoru.

Među najneposrednije naše kulturne zadatke ubrajam školu i kulturu u školi. Imam utisak da naša škola ne čini neophodno za doba u kome živimo na razvijanju opštekulturne svesti omladine. Mislim da nam je škola još i sad primitivna i da nam je i univerzitet primitivan. Kažem pretešku reč i spreman sam da primim posledice. Svim tim našim reformama mi nismo do ovog trenutka dosegli do jednog intelektualnog stupnja, do intelektualnih kulturnih normi koje su neophodne i opštevažeće, koje se obezbeđuju u svim oblicima ljudske delatnosti civilizovanog sveta.

Zaista je potrebna koncentracija celokupnih stvaralačkih snaga društva da se od škola i univerziteta stvore i kulturne institucije, adekvatne vremenu u kome živimo i društvenim ciljevima kojima težimo.

Drugo opšte pitanje jesu uslovi za rad mladih darovitih ljudi: mladih naučnika i umetnika. Smatram velikom sramotom što u našoj zemlji »Borba« skuplja priloge za talentovane ljude. Ja se toga stidim. Zar u socijalizmu treba skupljati priloge za talentovane ljude? Zar ima nečeg opštijeg nego da socijalizam upravo tom malobrojnom svom ljudskom pripadništvu obezbedi to što ga investira u prostor i u vreme, ono što ga čini trajnim? Zar zaista mi ne možemo da se razumnije organizujemo, pa da svemu što je darovito u bilo kojoj oblasti delatnosti damo potpunije, da ne kažem potpune i maksimalne, nego potpunije, ljudskije, socijalističkije uslove da stvara. Inače, siguran sam, reprodukovaće se sloj ne samo mladih gnevnih,

nego mladih, reakcionarnih, konzervativnih ljudi, antikomunista, antisocijalista, koji neće svoje tlo, svoj jezik, svoje podneblje osećati svojim. Nastaće i nastaje jedno ozbiljno, teško i tragično otuđenje.

Još jedan popularni problem koji želim da imenujem — to je televizija i neprosvećenost. Ta sredstva masmedia koja u jednoj još neprosvećenoj zemlji imaju posledice koje za sada nijedan sociolog, psiholog, filozof, psihopatolog ne može da predvidi. Smatram vrlo teškim i složenim zadatkom rukovanje tim fantastičnim sredstvom. Čisto pozitivnog iskustva nema, mi ne možemo nekritično prihvatiti sovjetski model televizije. Ja sam odlučno protiv buržoaske televizije. Kažem vrlo precizno — buržoaske televizije. Je li moguće nekakvo drukčije rukovanje i upotrebljavanje toga sredstva? Mora da je moguće. To je ipak samo sredstvo koje ljudski um i mašta mogu da upotrebe mnogo slobodnije, mnogo raznovrsnije, mnogo pametnije nego što ga upotrebljavaju. Ovakva postojeća televizija proizvodi i mentalitet moderne primitivnosti koju smatram opasnijom od one nasleđene seljačke i čaršijske. Ona produkuje jednu primitivu koja će da naznači meru duhovnosti, intelektualnosti, moralnosti, stilu življenja jednog doba i jedne generacije. Ona je izazvala, takva kakva jeste, zapanjujuću harmonikašku folklornu reakciju u ovoj naciji, moderni, malograđanski, harmonikaški, skorojevićevski folklor koji je u veoma nepogodnoj nesrećnoj razmeri sa istinskom kulturom. Nikad se u ovoj zemlji gluplje nije pevalo, radovalo, uživalo, veselilo, dokoličilo nego u ovim danima takvih mogućnosti, tehničkih, civilizacijskih kakve imamo. Dakle, imamo sudar jedne moderne agresivne primitivnosti koju nosi televizija, koja pozajmljuje i proizvodi lažne potrebe, tuđe potrebe usađuje na naš prostor, veoma nesrećno, i naše autohtone neprosvećenosti, primitive imanentne balkanske, srpske, čaršijske, provincijske — zovite je kako god hoćete. Treba, dakle, nastojati da nešto treće raste i da se nešto drugo razvija. Bojim se da to treće, na tom opštem planu duha, ima nedovoljno prostora.

Dr MILADIN ŽIVOTIĆ:

Pokušao bih da kažem nekoliko reči o tome koje su, po mome mišljenju, osnovne karakteristike kulturne situacije kod nas danas.

1. Moram odmah da kažem da sve ovo što ću da navedem nimalo ne znači negiranje onoga što se kod nas u kulturi stvorilo. Kod nas je u oblasti kulture napravljen veliki prodor. Ovde je bio započeo jedan proces rešavanja osnovnog

problema sa kojim socijalizam mora da se suoči, problema negacije represivne kulture. Jer, dosadašnja klasna kultura je represivna po svome karakteru. Ona je nosilac raznih vrednosti koje su pre svega norme — zabrane, norme — cenzure. Mi smo započeli proces onoga kopernikovskog obrta koji je Marks naznačio kao bitno pitanje socijalizma, obrta u kome čovek mora da postane tvorac vrednosti, a ne kreatura vrednosti koje mu društvo nameće u obliku spolja nametnutih normi.

2. Međutim, mi smo u ovom procesu i ovom obrtu, po kome će se humanost meriti na osnovu onoga što stvori oslobođeni čovek, a ne na osnovu određenih cenzura, normi i propisa, koje mu se spolja nameću — umnogome zaostali. Tamo gde je socijalizam pokret usmeren ka ostvarivanju ovog obrta, dolazi do burnog procvata kulture, tamo dolazi do mogućnosti sabiranja celokupne umne snage jednog naroda, tamo se vrlo malo javljaju procesi sukoba između onih koji politički upravljaju društvom i onih koji se bave stvaranjem kulturnih vrednosti. Tamo gde socijalizam nije pokret, već se zatvara u sistem etabliranog političkog sistema, tamo gde on prestaje da bude proces razotuđenja i postaje fiksirano stanje, tamo se kao njegov najpotpuniji i možda najbolji izraz javljaju upravo sukobi nosilaca stvaralačke kulture sa nosiocima tog sistema. Najbolji primer za to je upravo Rusija. Kada je to bila zemlja burnog revolucionarnog pokreta, bila je i zemlja burnog razvoja kulture

U to doba se javljaju — jedan Kandinski, Bloh, Majakovski, Ajzenštajn, Stanislavski i drugi. Kada je posle Staljina započeo kratkotrajni proces destaljinizacije, pojavila se ogromna kripto-literatura, koja daje velika, dosad još nepoznata imena. Javio se jedan Solženjicin, javlja se niz mladih pesnika.

U procesu otvaranja ka samoupravnom društvu gotovo da smo se uplašili od naraslih kulturnih snaga. Jedan od osnovnih zaključaka do koga dolazim kada razmišljam o svemu onome što se danas dešava, to je da je kod birokratskih snaga ovog društva zavladao strah od oslobođenih stvaralačkih energija u kulturi. Mi imamo inteligenciju doraslu za daleko više forme slobode i stvaralaštva. Tu slobodu ugrožavaju opasni oblici sukoba birokratskih snaga i kulturnih stvaralaca. U razloge tih sukoba mogli bismo da uđemo kada bismo analizirali mentalitet i ostatke starih shvatanja, starog pogleda na svet, starog vaspitanja i posebnih interesa jednog broja ljudi koji su danas nosioci otpora i reakcije prema ovoj narasloj snazi u našoj kulturi.

Strah od tih naraslih snaga i težnja da se one nekako ukoče i onemoguće, često se javlja u diskusijama o društvenom usmeravanju u oblasti umetnosti. U ovoj diskusiji o društvenom usmeravanju u oblasti umetnosti i kulture uopšte — jako se pogrešno, po mom mišljenju, shvata kulturna politika. Ne može da bude nikakvog socijalističkog pokreta koji ne bi imao kulturnu politiku.

Ali šta je to?

Kulturna politika u socijalizmu mora da ima kao svoj osnovni problem — stvaranje uslova za pojavu slobodnog, društveno angažovanog, pred sobom odgovornog stvaraoca kulturnih vrednosti, koji će svoju društvenu odgovornost da nosi u sebi kao svoju potrebu i neophodnost.

Međutim, kulturna se politika često shvata kao planiranje onoga što treba da se u kulturi pojavi. Ja sam se pre nekoliko dana vratio iz Bukurešta, sa jednog sastanka na kome su bili mnogi sovjetski filozofi. Primetio sam da se mnogo štošta od onoga što govori jedna stara staljinistička garda po nekim tonovima svojim nekim svojim stranama, u mnogo čemu slaže sa onim što se može čuti u ovoj zemlji, koja se inače može ponositi time da je započela radikalan obračun sa staljinizmom. Tamo se govorilo, recimo, o potrebi planiranja razvoja filozofije. Takvo planiranje značilo bi smrt filozofije i prave kulture uopšte. Teorija o ovakvom usmeravanju kulture izraz je birokratske težnje za potpunom cenzurom onoga što se u oblasti filozofije stvara. Takvo planiranje prave kulture je, pre svega u principu, nemoguće. Nemoguće je u principu predvideti pojave koje izviru iz oslobođenih stvaralačkih snaga ljudskog duha. Socijalistička kulturna politika treba samo da stvori uslove za pojavu takve slobodne stvaralačke igre duhovnih snaga, ali se tu ništa ne može da planira.

Društvo može da planira samo uslove, one uslove koji treba da obezbede da se pojavi neponovljivo lično stvaralaštvo u kulturi, ali ono ne može da planira šta će se tu pojaviti, jer hteo to neko ili ne, takvo planiranje uvek vodi ka težnji da se ljudski duh stavi pod cenzure, da se stvori represivna kultura. A socijalizam sa represivnom kulturom ne može da postoji.

Težnja za ovakvom vrstom planiranja podseća na onu politiku koja je dovela do pojave staljinskih premija, do svega onoga što je gotovo uništilo umetnost u jednom narodu koji je imao vrhunsku umetnost.

Danas je kod nas vidna birokratska lamentacija nad slobodom u kulturi koja je već stvore-

na. Kritika tzv. crnog talasa na filmu jako me mnogo podseća na poznate birokratske zahteve da umetnost mora da izvrši samo ono što je pozitivno u socijalizmu. A onaj ko samo malo zna o suštini umetnosti, zna da bi to bio kraj prave umetnosti. Naša umetnost ne živi van opšteg procesa razvoja umetnosti. A jedna od osnovnih karakteristika razvoja svetske umetnosti sastoji se u tome da se umetnost sve više čisti od tzv. pozitivnih vrednosti, ona neće da bude ukras, već saznanje i stvaranje novog. Kada je umetnosti nametnut zahtev da stvara pozitivnog heroja, to je značilo kraj umetnosti. Poznato je da je postojao aristokratski kič kad se umetnost pretvarala u ukrasni dodatak aristokratskog života. I samo onda kada je umetnik koji je živeo na dvorovima prozreo dušu, pokazao pravi lik aristokratije, njegovo delo nas je interesovalo kao umetničko stvaranje. Bez težnje da se transcendira postojeće, da se otkriju granice postojećeg — nema umetnosti. Ta težnja je, po mom mišljenju, osnovna karakteristika razvoja naše umetnosti.

U ovoj težnji da se umetnost očisti od tzv. pozitivnih vrednosti koje treba da budu ukrasi, paradigme i uputstva za ponašanje, naša umetnost je postigla najviše rezultate. Ima li tu padova? Razume se da ima. Ali, socijalistička kulturna politika mora da bude tolerantna prema svim promašajima ako je opšti smer razvoja kulture human. Tu politiku mora da interesuje samo opšti smer. Ona ne sme da cenzuriše svaki rezultat, da cepidlači oko detalja. Ona mora da ima pred sobom osnovni cilj socijalizma — slobodno stvaralaštvo.

Mi se još nismo oslobodili težnje da se homo politicus nametne kao vrhovni arbitar u svim sferama stvaranja vrednosti. Ako nešto staljinizam znači, onda on znači težnju da se politika svojim merilima vrednosti nametne ostalima. Međutim, prave socijalističke kulture nema ukoliko bilo koja sfera kulture teži da svoje merilo vrednosti nametne drugim sferama. Ukoliko hoćete sve da merite u merilima dobra i zla, vi imate jednu moralističku poziciju koja totalno promašuje u svim drugim sferama — u pravu, politici, umetnosti. Političar ne može da bude moralist kao što ni političkim merilima ne može da sudi o umetnosti. Ukoliko on hoće da se svojim merilima vrednosti nametne, on u oblasti umetnosti totalno promašuje.

Ono što se desilo 1948. godine, ostaje jedan od bitnih faktora koji se ne sme zaboraviti kad govorimo o našoj kulturnoj situaciji. 1948. godina nam je omogućila sve ono što smo dosad stvorili. Ali mi ne bismo bili ljudi koji odgovorno misle o ovoj zemlji ako ne bismo bili svesni toga da postoje i da će postojati i jaki

otpori razvoju koje je 1948. otvorila. Ja sam slušao juče na televiziji jednu diskusiju. Jedan čovek je, lamentirajući nad tim što je otvorena pandorina kutija i što je izašao iz nje ovaj duh slobodne kritike misli u kulturi, postavio pitanje kako bismo mogli taj duh ponovo da obuzdamo.

Mislim da ovoj Partiji, koja je povela proces destaljinizacije, ne služi danas na čast to što se u njenim forumima javljaju ljudi koji pozivaju na staljinističke obračune. Nije opasno to što ima ljudi koji mogu tako da misle. Za socijalizam postaje opasno to kad Partija počne da ističe te stavove i ta mišljenja kao deo svoje kulturne politike. Mislim da do prave destaljinizacije kod nas ne može da dođe dokle god postoji sukob između poltike i inteligencije. Staljinizam je čitavu svoju političku strategiju gradio na tom sukobu, on je živeo od tog sukoba.

3. Mislim da ova zemlja stvarno ima snage da taj sukob prevaziđe. Mislim da kod nas postoje mogućnosti da se taj sukob prevaziđe da bi se angažovale duhovne snage ove zemlje da samoupravljanje grade i dalje razvijaju.

Na putu razvoja istinske samoupravne zajednice isprečio nam se sada i nacionalizam.

Nacionalizam pominjem samo zbog toga što mislim da se borba protiv njega ne može voditi forumskim putem. Potrebno je suprotstaviti mu pravu, socijalističku kulturu. Jer nacionalizam je kulturni fenomen, on se javlja pre svega kao kulturni fenomen. Njemu se mora protivstaviti upravo humanistički orijentisana umetnička i druga inteligencija, koja bi bila sposobna da ga prevazilazi univerzalno-ljudskim sadržajima svog stvaralaštva.

Razvoju socijalističke kulture pretpostavlja se sada sve upornije i pseudo-kultura, tzv. masovna kultura.

Mi smo zemlja koja nije imala ni prosvetiteljsku epohu. Naši narodi pripadaju zakasnelim nacijama. U takvim uslovima poplava šunda, svih najgorih proizvoda tzv. društva izobilja, može da ima porazne posledice. Veoma je tačno to da televizija svojim uticajima može da odvoji ljude od kontakta sa pravom kulturom. Jedno sociološko istraživanje može da pokaže da ukoliko ima više televizora, utoliko ljudi manje čita, manje gleda dobre filmove itd. Ti negativni efekti su sigurno tu. Osnovno pitanje negacije šunda, koji nam se tako obilato nudi preko televizije, jeste u tome: u čijim je rukama to sredstvo. Bojim se da su neki pravi stvaraoci i umetnici tu onemogućeni. To je problem sudbine jednog snažnog sredstva za stvaranje kultu-

re, koje bi moralo da bude u rukama pravih stvaralaca da bi moglo pravim kulturnim vrednostima da negira kič. Pri tom ne treba zaboraviti da je šund potreba savremenog frustriranog čoveka, i da se mora položaj tog čoveka u društvu izmeniti da bi ta njegova potreba nestala.

LATINKA PEROVIĆ:

Svrha ovakvih razgovora uvek je, na izvestan način, ograničena. Međutim, uverena sam, svrha ovog našeg razgovora bila bi manje ograničena da su se, za ovim stolom sa nama, našli i neki ljudi koji su direktni poslenici na kulturnom preobražaju određenih sredina u Srbiji. To utoliko pre što smatram da je za razmišljanje o pravcima našeg kulturnog razvoja i o smislu kulturne akcije — jedna od najvećih teškoća u tome što su se formirala dva potpuno nezavisna, a često i suprotna toka. Jedan, dosta inspirativan i ohrabrujući, uočava se u novim industrijskim i kulturnim centrima Srbije, a drugi je karakterističan za beogradski centar. Ne ulazim u uzroke te odvojenosti, ali u njoj vidim veliku prepreku za objedinjavanje snaga koje je kulturnoj akciji u sadašnjem trenutku neophodno. Ovaj časopis, a i drugi, mogli bi pomoći da dođe do prožimanja ovih dvaju tokova.

Polazim od toga da su izvesni ciljevi kulturne politike dati i da se među sagovornicima ovde podrazumeva šta je kultura. Zato bih, već na početku, htela da kažem koja su osnovna pitanja našeg kulturnog razvoja danas.

U našem društvu, i posebno u našoj Republici, moramo još i sad mnogo da govorimo o materijalnim osnovama razvoja naše kulture i socijalističke civilizacije. Neravnomernosti su ogromne, i istorijske i tekuće. U isto vreme, jačanje materijalne osnove kulture moraće da izađe iz našeg tradicionalnog shvatanja kulture, a naročito iz njenog institucionalnog poimanja.

Razvoj materijalne osnove kulture, dovodim u vezu sa dva momenta: pre svega, sa modernizacijom privrede i promenama u ekonomskoj i socijalnoj strukturi, od čega će u najvećoj meri zavisiti naše oslobađanje od seljačkog mentaliteta i primitivizma. I to na način koji neće utirati put tehnokratskim tendencijama i novim vidovima otuđenja, ali koji neće dovoditi ni u sukob sa tehničkom inteligencijom i kvalifikovanim radom, koji, po mom mišljenju, danas jedino mogu da otvore put savremenom u materijalnim osnovama onoga što nazivamo kulturom u najširem smislu reči. Drugo, razvoj materijalne osnove kulture zavisiće vrlo mnogo od onoga što će se događati u obrazovanju, i to

na svim nivoima. Treba da nas ohrabruje činjenica da se dosta sigurno zatvaraju izvori novih nepismenih u Srbiji i da je danas 97% dece obuhvaćeno osmogodišnjom školom. Ključno pitanje obrazovnog sistema već postaju srednje škole. Univerziteti su doživeli snažnu ekspanziju u našoj Republici. Ali, i mi (sa mnogo razloga kao, uostalom, i čitav svet) moramo da počnemo da razmišljamo o tome u kojoj meri sa univerziteta izlazi ličnost sposobna da povezuje potrebe razvoja savremenih proizvodnih snaga sa razvojem društvenih odnosa.

U tome leže i nove mogućnosti savlađivanja zaostalosti, primitivizma i komercijalizacije, koja i nije ništa drugo do jedan vid zaostalosti. To vidim kao jednu celinu i mislim da tu može doći do ujedinjavanja snaga iz industrije, sa univerziteta i iz najširih kulturnih krugova. Bojim se da mi ovde čak kasnimo za onim što se događa u nekim centrima u Srbiji i strahujemo da možda ne propuštamo vreme, da smo na nekim marginalnim temama, a da se ne lačamo pravih koje život već nameće.

Druga grupa zadataka vezana je za demokratizaciju kulture. Osvrćući se kritički na period koji je iza nas, mogli bismo reći da je napravljeno dobro savezništvo između političke i kulturne birokratije time što je kao centralna tema nametnuto finansiranje kulture i jedno institucionalno građenje odnosa između kulture i društva, koje je vrlo često bilo svedeno na odnose između reprezentanata iz kulture i reprezentanata iz politike i države. To savezništvo je još i sad jako i vidim ga kao jednu od ozbiljnijih prepreka za stvarnu demokratizaciju kulture, za njeno podruštvljavanje. Nužne su bile promene materijalnog položaja kulturnih institucija. Ali, finansiranje i društveni odnosi u kulturnim institucijama pretvoreni su u svrhu za sebe, izgubljen je društveni smisao promena koje smo želeli da izvršimo.

Slažem se sa drugom Ćosićem da je tradicionalizam veoma jak u našoj kulturi i da smo na tradicionalnu shemu u kulturi često hteli da navučemo samoupravnu odoru, a da nismo bili spremni da išta iznutra promenimo. Upravo to je potisnulo istinske stvaraoce na periferiju i utrlo širok put osrednjaštvu, koje je najčešće nastupalo u ime kulture kao profesije, a ne u ime istinskog stvaralaštva. To su i sad realni odnosi koji utiču na sudbinu stvaralaštva, na razvoj mladih darovitih ljudi. Njihova budućnost ne sme zavisiti od dobrovoljnih priloga, kao što sam uverena da ne sme zavisiti ni samo od državnih subvencija. Ali slobodan razvoj mladih talentovanih ljudi ne zatvaraju danas samo prepreke u politici i državnim strukturama, iako nemam nameru da ih branim. Vrlo krupne pre-

preke su upravo u samim kulturnim institucijama. Od izdavačkih, preko filmskih preduzeća, časopisa i listova do pozorišnih kuća, tendencije privatizacije kulturne politike, koja je po definiciji društvena, predstavljaju ozbiljan faktor ograničavanja i slobode stvaralaštva i svestranijeg razvoja mladih stvaralaca.

Za mene se, dakle, postavlja pitanje, naročito sa stanovišta političkog pokreta, kako da se nađe osnova na kojoj bi se ujedinjavalo sve što je stvaralačko i koja bi se i iznutra suprotstavljala tradicionalizmu i privatizaciji. Jer, kada je reč o stvaralaštvu i kulturi, reč je pre svega o društvenim uslovima, koji ne mogu obezbediti samo politička rukovodstva, već čitav pokret celinom svoga nastojanja i načinom delovanja.

Prošli smo jednu fazu ozbiljne dezideologizacije, koja je u odnosima koje sam shematski opisala, i ono što je ideološko u kulturnom, naučnom, umetničkom stvaralaštvu prepustila »zaštitnicima ideologije«, što je isključivo angažovanje iznutra. To je najdelikatniji problem i područje gde tražimo izvorna rešenja, gde se mnogo ne možemo pozivati na teoriju i iskustva socijalističkih zemalja. Zato nam je potrebno široko angažovanje, strpljenje i tolerancija onih koji iskreno, radi razvoja, a ne radi služenja nazadnim snagama, lutaju u traženju istine. Moralo bi sve nas da zabrinjava odsustvo kriterijuma. Jer smo, ipak, onu meru slobode da svako otvoreno misli i govori relativno ostvarili. Ali pravo na slobodu da se ideje vrednuju — teorijski i praktično — još nismo ostvarili. Doduše, to nije samo pitanje prava, nego i sposobnosti, znanja, opredeljenja.

Treću grupu pitanja koju vidim kao vrlo značajnu na kulturnom području vezujem za problematiku nacionalnih kultura. Izgleda da su propuštene godine da bi se valorizovalo naše kulturno nasleđe. Preuska je i više ne zadovoljava čak ni dnevne potrebe formula da usvajamo ono što je progresivno u nacionalnoj kulturi.

Postojale su zatim velike zabune, koje nemaju koren u samoj kulturi, u odnosima između jugoslovenske i nacionalnih kultura. Naš pristup tome bio je koliko velikodržavni, toliko i inferioran. Jer se malo raspravljalo o tome šta je srpska kultura u savremenim uslovima. Kakvi su njeni odnosi sa drugim nacionalnim kulturama na jugoslovenskom prostoru. Podržavljenje kulture uticalo je na to da su naše kulture postale zatvorenije. Sigurno je da je i kvantitet sam po sebi nešto značio. U posleratnom vremenu nacionalne kulture su se razvile i obogatile, i njihovo povezivanje nije moglo ići samo putem

države i njenih organa. U našem nastojanju da se ta oblast podruštvi nalaze se i mogućnosti za direktnu i širu komunikaciju između nacionalnih kultura.

U razvoju nacionalnih kultura potreban je pozitivan program. Što se Srbije tiče, potreban nam je program koji bi nas činio otvorenijim prema drugim kulturama i efikasnim u borbi protiv nacionalizma, i to ne samo u onom tekućem obračunu, već i u onom što bi bilo dugoročno sa stanovišta ravnopravnosti nacionalnih kultura u Jugoslaviji. Uostalom, mi u Srbiji toliko smo višenacionalni da od toga kako ćemo te stvari uređivati na našem prostoru umnogome zavisi naš doprinos ravnopravnosti i demokratizaciji kultura u Jugoslaviji.

SVETOZAR STOJANOVIĆ:

O prvoj tački o kojoj je govorio Dobrica Ćosić — to su opšti ciljevi — ne može biti stvarne diskusije, pošto nema stvarnih razilaženja. Za levo orijentisane ljude osnovni zadatak socijalizma u kulturi jeste svojevrsna kulturna revolucija kao jedan aspekt socijalne revolucije. U tom okviru postavlja se i pitanje vizije civilizacije na našem tlu, odnosa univerzalnog i specifičnog i sl. — pitanje koje je pokrenuo Ćosić. Ne želim sada da ulazim u ta pitanja. Radije bih da govorim o ovom trenutku naše kulture.

U nekim političkim forumima i u štampi odnedavno počinje da preovlađuje ocena po kojoj je idejno-politička situacija u vrhunskom kulturnom stvaralaštvu maltene alarmantna i da treba preduzeti radikalne i vanredne mere da bi se ona promenila. U stvari, situacija je potpuno suprotna. U vrhunskoj kulturi nikad nismo bolje stajali nego u ove poslednje dve-tri godine. Uprkos komercijalizaciji, šundu i okoštaloj institucionalnoj strukturi, u skoro svim oblastima — počev od prevedene literature, domaće književnosti, filma, pozorišta, muzike, pa do nekih grana društvene nauke i filozofije — pojavila su se značajna dela i novi ljudi. Takva je do nedavno bila i zvanična ocena. Otkuda sada nagli preokret u toj oceni?! Taj zaokret stvara nepovoljnu klimu u kulturi. Još gore: ako bi takva ocena preovladala, ona bi samo doprinela stvaranju pogodne atmosfere za pojavu eventualnih »spasioca« na političkoj sceni, pogotovo što se šire slične ocene i za stanje u privredi, u međunacionalnim odnosima i sl.

Kao da smo dospeli u situaciju u kojoj je problem slobode stvaralaštva definitivno rešen, pa sada glavnu pažnju treba posvetiti eventualnim zloupotrebama te slobode. To je, naravno,

apsurd, jer ni mnogo demokratskija društva nego što je naše — na primer skandinavska — nisu skinula s dnevnog reda obezbeđivanje i proširivanje slobode stvaralaštva. Ne želim da me pogrešno shvatite, ne tvrdim da u kulturi nema ozbiljnih idejnih problema. Ali to nije sporno. Razilaženje nastaje oko toga da li se takvi problemi mogu rešavati vankulturnim sredstvima, na primer administrativnim merama, ili su jedino dozvoljene mere koje su primerene vlastitom predmetu, a to su diskusija, kritika, idejna borba. Kod nas je odavno i oficijelno usvojeno ovo drugo gledište. Ali iskrenost sa kojom je ono prihvaćeno stalno je na probi. Prava provera nastaje tek onda kad treba prihvatiti s v e posledice apstraktnog stava o slobodi kulturnog stvaralaštva. Lako je biti za slobodu stvaralaštva dok se u njemu javljaju samo one ideje koje nosioci moći mogu da prihvate. Njihovo slobodarstvo dolazi na pravu probu tek onda kad treba da odole iskušenju administrativnih mera protiv neprihvatljivih ideja. Istorija komunističkog pokreta, pa i našeg, ubedljivo pokazuje da administrativne mere ne predstavljaju nikakvo stvarno, već samo iluzorno rešenje. Skidanje sa repertoara, bunkerisanje filmova, zabrana tekstova — sve to samo dubi jaz između oficijelne politike i kulturnih stvaralaca.

Oni koji se zalažu za administrativne mere obično kao opravdanje navode odsustvo kritike i idejne borbe. Kažu: kad nje nema, onda se mora pristupiti krajnjim, administrativnim sredstvima. Tu stvarno postoji jedan začarani krug, ali se on, po mom mišljenju, zatvara iz drugih, suprotnih razloga. Stvarne kritike i idejne borbe, naime, neće biti sve dotle dok postoji opasnost administrativnih intervencija. Da biste me bolje razumeli, navešću jedan slučaj iz mog iskustva. Pre pet godina jedan čovek je o SSSR-u objavio tekst koji je za mene bio neprihvatljiv. U svojoj tadašnjoj naivnosti poverovao sam da mogu mirne savesti da uđem u polemiku sa autorom toga teksta. Ali desila mi se strašna stvar: u trenutku kad je moja kritika objavljena, protiv toga čoveka preduzete su administrativne mere. Od tada se dobro pazim da moja želja da učestvujem u idejnoj borbi ne bude ponovo predmet manipulacije. I sada u našoj kulturi ima ideja koje kao komunist i marksist ne mogu da prihvatim, ali u diskusiju neću da uđem sve dok ne budem siguran da protiv mojih sagovornika neće biti preduzete nikakve mere koje bi izlazile iz okvira kvalifikovane rasprave i kritike.

Političari nikad ne smeju da smetnu s uma da je naš masovni mentalitet vrlo podložan kampanjama i progonima »veštica«. Takvu situaciju uvek spretno koriste mediokriteti u kulturi

da bi političkim sredstvima učarili nešto što ne mogu da postignu stvaralaštvom. Naravno, najgore je to što se i poneki osvedočeni stvaralac, mada su to izuzeci, izjašnjava za administrativne mere. Tako se najnovijoj kampanji pridružio i jedan veliki pesnik. Ali pošto brani neodrživo shvatanje, njegov jezik — mada je on inače veliki jezički novator — morao je tom prilikom da padne ispod dozvoljenog nivoa.

Do idejnih razilaženja u našoj kulturi sve će više dolaziti, između ostalog i zbog proširenja tematike. U novije vreme kulturni stvaraoci stavili su na dnevni red dve teme, o kojima je i ranije raspravljano, ali na bitno drugačiji način. Te teme su revolucija 1941—1945 i revolucija u revoluciji — 1948. Razvoj umetnosti, društvene nauke i filozofije imperativno traži da se i ta epohalna zbivanja pogledaju i sa druge, »crne« strane. Sasvim je prirodno što ta nastojanja nailaze na psihološki otpor neposrednih učesnika tih zbivanja. Pa ipak, naša kultura mora da savlada i te tabue. Najprogresivniji političari treba u tome da joj pomognu stvaranjem atmosfere u kojoj će neizbežni idejni promašaji biti podvrgnuti argumentovanoj kritici, a ne administrativnim merama.

Interesantno je da se malo ko uzbuđivao dok se u našem filmu rasprostirao samo »beli« talas. Sigurno je da najmanje moralnog prava na podršku administrativnim merama protiv »crnog« filma imaju oni kojima ni na pamet nije padalo da zahtevaju slične mere protiv »belog« filma. Naravno, administrativne mere ne dolaze u obzir ni sada, kao što nisu dolazile u obzir ni ranije, u vreme nekritičkog filma. Danas i đaci znaju da umetnost ima svoje zakone i svoj ritam. Izvesni pristupi se postepeno i sami po sebi iživljavaju. Tek taj nesmetani razvoj može da pokaže šta je od trajne vrednosti, a šta samo efemerno. Ako u tzv. crnom talasu ima i nečeg izveštačenog, to će se neizbežno pokazati. Administrativne mere samo bi doprinele tome da ti elementi, parazitirajući na otporu spoljnim pritiscima, nastave da žive i pošto su umetnički preživeli. Sa druge strane, slobodna diskusija i polemika bile bi od neprocenjive koristi za tzv. autorski film.

Naša revolucija u revoluciji — 1948. sa svim njenim konzekvencama — stvorila je izvanredne mogućnosti za procvat socijalističke kulture. Sada je ponovo došao jedan od onih trenutaka kada se treba odlučiti: učvrstiti postignuto u kulturi i ići napred ili dovesti u pitanje ono što je postignuto. Vodeće političke snage našega društva moraju biti spremne da zajedno sa vlastitim opštim proklamacijama o slobodi stvaralaštva, traženja i avanture duha prihvate i praktične posledice takve politike.

Jedna od *neizbežnih* posledica slobode jeste pojavljivanje ne samo prihvatljivih, nego i neprihvatljivih ideja u kulturi. Idejna borba je neodvojiva dimenzija kulturnog stvaralaštva i njegove slobode. Ali idejna borba je borba ideja i argumenata, a ne sukob državne sile sa autorima ideja. Čak i kad je reč o nekim sasvim neprihvatljivim idejama — kakve su na primer ideje nacionalističke desnice — mislim da demokratska levica nema nikakvog razloga da se oseća inferiornom, pa da se zalaže za administrativne mere, umesto da se upusti u otvorenu i demokratsku idejnu borbu.

Sada prelazim na problem institucionalizma u našoj kulturi. Na prvi pogled u kulturnom životu stanje je potpuno sređeno jer postoje sve neophodne institucije i brojna udruženja kulturnih radnika. Ali i pored toga što su sve institucionalne »kockice« složene u »slikovnicu« kulture, a možda baš i zbog toga, nema dovoljno prostora za stvaralačku ličnost. Za nadprosečnog pojedinca i njegovu inicijativu nema dovoljno razumevanja i dovoljno mogućnosti u postojećim institucijama i organizacijama. U poslednje vreme organizovane su zajednice za obrazovanje, kulturu i nauku, kao oblici samoupravnog udruživanja i integracije. To treba pozdraviti. Međutim, i dalje nema zajedničkog udruženja kulturnih radnika koje bi »interdisciplinarno« raspravljalo osnovna pitanja kulturne politike. U takvom udruženju kulturni radnici imali bi mogućnost da utiču i na tzv. kadrovsku politiku u vodećim kulturnim institucijama u našoj Republici. Naravno, takva integracija inteligencije nije po volji birokratiji, jer joj je mnogo lakše da izađe na kraj sa kulturnim stvaraocima dok su međusobno izolovani u pojedinim institucijama i udruženjima.

MIODRAG B. PROTIĆ:

Činjenica što je konstatacija o složenosti kulturne problematike banalna ne znači i da je ona i netačna. Naprotiv, legitimnost i realnost poliperspektivnosti kulture i njene problematike treba stalno imati na umu.

Jer o njoj se može govoriti iz ugla estetike, politike, finansiranja, organizovanja itd. — esencijalno i instrumentalno. Razume se da svaki vid njene egzistencije, njenog prelamanja u životu i svesti zaslužuje posebne studije, i ako bismo sve te vidove dijalektički objedinili — bio bi to nesumnjivi napredak. Nisam, međutim, siguran da to uviđamo, da tome uopšte svesno težimo. A još sam manje siguran — i na tome bih insistirao — da smo svoje ponašanje uskladili sa kauzalnim odnosima jednog vida prema drugom, trećem, i četvrtom,

drugog prema prvom, itd., sa, dakle, tim gotovo kompjuterskim kombinacijama koje su u ovoj oblasti — kao i u svakoj drugoj, neophodne da bi se došlo do relevantnih snimaka i zaključaka.

Iz toga bih izvukao određen zaključak. Smatram da je trenutak takav da sebi više ne možemo dozvoliti komotan stav izražen filozofijom ili-ili, usvajanjem jednog ili drugog parcijalnog, usamljenog aspekta, ili jednog ili drugog problema, već se moramo — takva su moderna vremena, a takav je i trenutak društvenog razvoja — što pre pripremiti za filozofiju i-i; tih »i« ima bezbroj, onoliko koliko i profila samog problema ili problema uopšte. Sem toga, tu jednačinu ne možemo više posmatrati u njenom statičnom vidu, već dijalektički, da bi smo saznali kako se u menama svaki njen elemenat odnosi prema svima ostalima pojedinačno i u celini.

Da navedem primer. Govori se i brine, recimo, o najčešćem, institucionalnom vidu kulture, dok se onaj drugi, personalni ili personalizovani, u užem smislu stvaralački njen vid, gotovo sasvim zapostavlja. To se sada s pravom kritikuje. Ali bojim se da ćemo sada akcenat toliko pomeriti na drugi, personalizovani vid da ćemo potpuno zaboraviti da je i prvi neophodan. Jer šta znače institucije u kulturi? Bez sumnje, instrumente da se stvorene vrednosti učine pristupačnim; neke ih uostalom i same stvaraju. Za to je nužna izvesna ravnoteža između stvaranja vrednosti i instrumenata njihovog brzog cirkulisanja. Ukratko, kultura mora da ima svoj institucionalni vid, ali i svoju personalizovanu stvaralačku osnovu, pa je zato nužno da postoji izvesna ravnoteža između prvog i drugog, između stvaranja (koje je često individualan čin) i socijalizovanja stvorenog (ustanove). To je istovremeno i vid ravnoteže između kulture prošlosti i kulture sadašnjosti.

Ova ravnoteža činioca i svest o višestrukoj profilaciji kulture neophodna je, uostalom, i zato da bismo izbegli relativizam i da bismo na zaokretima bili čvršći. Jer znamo — to nije toliko iskustvo našeg društva koliko socijalizma uopšte — da se često apriorno hipostaziranje jedne premise ili osobine kao apsolutne istine — loše završava. Te »istine« traju, recimo, pet godina kao apsolutne, i onda nastaje njihovo osipanje, njihov krah u velikim, često svetskim razmerama. Zatim se, umesto srušene, drugih pet godina hipostazira druga parcijalna istina kao »apsolutna«: stavovi o stvarima menjaju se brže od samih stvari. Tako se u nizu godina smeni i ospe niz »apsolutnih« istina, što stvara osećanje relativizma,

pustoši i nepoverenja. A filozofija i-i, upravo obuhvatnijim posmatranjem i relativnom potpunošću obezbeđuje se od takvih situacija, dramatičnih promena i zaokreta, od relativističkog, etičkog i ideološkog razaranja.

Možda bi se ovakav pristup ovoj i svakoj drugoj problematici mogao označiti kao objektivistički, scijentistički itd. — kao pristup koji zaobilazi ideologiju. Takav zaključak bio bi pogrešan. Istina je da ovakav pristup poriče primitivno shvaćenu ideologiju — koja je nanela i nama i drugima dosta zla — a podrazumeva i omogućuje ideologiju superiornije i životnije vrste: onu koja dolazi posle, a ne pre saznanja, pre, a ne posle naučnog snimka, koja ima vid izbora mogućih relevantnih alternativa, ciljeva etc. Uostalom, marksizam kao naučni pogled na svet podrazumeva upravo takvu ideologiju. Jer ideološki stilizovati jednu oblast pre nego što se sazna njena suština — eto stalnog uzroka kriza. Obrnuto, saznanje komplementarnih problema omogućuje da se kulturna politika otrgne iz zagrljaja jedne ili druge parcijalne dijalektike i zasnuje u saglasju sa globalnom vizijom društva. Tek u tom slučaju niz nužnih, praktičnih inicijativa koje se preduzimaju — i koje su svojstvene poslednjim godinama sedme decenije — mogu imati stvarnog efekta.

Posle tog metodskog pristupa nabrojao bih neka aktuelna pitanja koja treba hitno rešavati uz opisano i predloženo ispitivanje.

Prvo, mislim da u kulturnu politiku treba vratiti faktor vrednosti kao inspirativan (pomaganjem vrednosti ohrabruje se nastanak novih vrednosti) i limitativan (pomaganjem vrednosti sprečava se pojava i dejstvo nevrednosti). Ovo je istovremeno ekonomski i politički, etički i estetički imperativ.

Drugo, mislim da postoji izvesna suprotnost, o čemu je lepo govorila drugarica Perović, između anahronične organizacije kulturnog života i modernog principa samoupravljačke demokratije. Naime, taj princip je dedukovan iz jedne osnove koja ga pretvara u svoju suprotnost. Umesto da dođe do prožimanja kulture i društva, do saradnje kulture i politike u najboljem smislu reči, došlo je do njihovog odvajanja. U tim okolnostima njegova primena učinila je latentne procese akutnim. Stvarni predstavnici kulture našli su se često na marginama, a fiktivni u matici. Da bi se ovo razumelo, potrebno je, na primer, imati na umu da je priliv umetnika sa stvarnim statusom prema prilivu umetnika sa fiktivnim statusom približno izražen u odnosu 5:50. Faktička većina, stvarni stvaraoci, tretiraju se kao manjina, iako ta »manjina« iza sebe ima većinu javnog mne-

nja — dok je »većina« bez njegove podrške, anonimna. Nije teško videti kakve reperkusije ima ova činjenica u samoupravljaćkom sis.emu.

Zato je potrebno uskladiti organizaciju umetničkog života sa stvarno ispoljenim opštim shvatanjem i tipovima umetničke senzibilnosti, a sa tom tipologijom uskladiti i sistem samoupravljačkog predstavljanja. Ne bi trebalo ništa činiti u negativnom smislu (reformisati ili ukidati postojeće), već obrnuto, uvoditi nove načine kao dopunske i bitne, pri čemu bi u novoj situaciji postojeća zamagljujuća organizaciona struktura promenila smisao i suštinu. Jer zbog težnje da sve svedemo na jedan tip ponašanja i osećanja u iluzornoj nadi da ćemo tako biti jedinstveniji, mi smo strah od političkog pluralizma preneli i u oblast kulture, u kojoj je, međutim, pluralizam zakonita pojava, čak prva premisa. Opet bi bilo nemoguće držati se filozofije ili-ili, ili Pikaso ili Matis, ili Andrić ili Krleža, ili Lubarda ili Tabaković. Moramo se bar pomiriti sa njihovim istovremenim postojanjem. Bez raznovrsnosti stavova i senzibiliteta kultura jednog društva ne može da dosegne integralnost ni u odnosu na sebe samu, ni u odnosu na život. Međutim, pošto ta različitost stavova nije našla strukturalni, organizacioni izraz, naš umetnički život postao je nepregledan. Sem toga, njegov neizvestan ekonomski i stvarni položaj, uz povremena violentna istupanja društva, sprečio je diferencijaciju i čak povećao koheziju i savezništvo između inače sasvim oprečnih ne samo umetničkih već i društvenih stavova. Iz te se klopke sada nije lako izvući i potrebno je dosta strategijske jasnoće i taktičke suptilnosti da bi se stvorili uslovi da se na šahovskoj tabli jasno ispolje realne snage našeg kulturnog života, snage koje bi se međusobno držale u ravnoteži i pod kritičkom lupom. Tako pregledno razvijene, one bi kulturi omogućile stvarnu punoću, a društvu, — u tome je poenta — umesto današnjeg nezavidnog položaja, mnogo kreativniju poziciju: da prati konfrontaciju i u njoj pomaže svoje saveznike, progresivne snage — umesto da ih samo (često nezgrapno) i nesvesno supstituiše i potiskuje na margine.

Treće, ovde je tačno govoreno o vrhunskoj i masovnoj kulturi. Lično sam uvek zastupao tezu da masovna kultura treba da bude samo »primenjeni« vid vrhunske kulture, da svi instrumenti kojima ovo društvo raspolaže, u prvom redu štampa, televizija i radio, treba vrhunsku kulturu da preobraze u masovnu. Nikako, dakle, ne stvoriti neku zamenu za kulturu, nešto što je niena negacija. Kada o tome govorim, prihvatajući sve što je ovde već rečeno, dodao bih još da je pojavom televizije

pojam naučnika i umetnika izgubio: povećanjem prisustva nekulture, pojačano je odsustvo kulture. U krugu inteligencije dešava se zato izvestan unutarnji egzodus, nesaglasnost sa postojećim ili bekstvo, jer pravi naučni i umetnički stvaraoci na ekranima najčešće vide nešto drugo, ili čak suprotno od onoga čemu služe. Umesto da se rasprostiru stvarne vrednosti, stvara se parakultura, nešto što treba da nas drogira, što hoće da konfiskuje naše slobodno vreme: postepeno se razara naše moralno biće, a pošto se ono razori — snažnom primenom mass media — sve postaje moguće. Mass-media nisu institucionalizovale — kao što bi se očekivalo u društvu našeg tipa — determinantu više, već niže svesti. Posledice nisu samo kulturne, već i političke prirode — jer se kulturni šund postepeno preobražava u politički.

Rekao bih još da je naša kulturna politika i naše društvo uopšte u periodu posle 1950. uspelo da konstituiše politiku pomaganja stvaranja, naročito mladih talenata, otkrivanja novih vrednosti — i to je velika realna zasluga. Međutim, posle toga nastaje prekid. Nismo uspeli da prvu fazu pomaganja nastavimo drugom fazom angažovanja — takođe vrlo značajnom, u stvari najznačajnijom. Pomažemo mlade, a zatim u najosetljivijem trenutku naši instrumenti otkažu. Kada postanu priznate ličnosti, kad postanu nesumnjiva vrednost, paradoksalno, sve postaje nejasnije. Čitave oblasti — likovna u prvom redu — zbog te neangažovanosti politike da stvarno, materijalno angažuje umetnost, negde su između neba i zemlje. Bio bi u tom smislu vrlo instruktivan snimak života, ponašanja, delovanja i položaja nekog našeg istaknutog umetnika, kako bi se videlo koliko u njemu ima malo organizovanog društvenog podsticaja. Druga, suptilnija faza kulturne politike ne postoji, dakle, kao sistem. Mislim da je na dnevnom redu da se ona stvori, da se podrži ono što je prva, demokratska, otkrila i registrovala.

Ukoliko bismo povukli ovo nekoliko kardinalnih poteza, sasvim u skladu sa načelima društvene reforme, smatram da bi izvesna napetost popustila, i da bi i društvo i kultura našli zajednički jezik i zajedno dobili.

SLOBODAN STOJANOVIĆ:

Sfera kulture, koja je više atmosfera nego stratosfera, morala bi da bude osnovni i najvažniji faktor integracije društva. Savremenici smo i krivci različitim pojavama dezintegracije, koja se često pojavljuje i pod prividom decentralizacije. Iako etatizam i centralizacija nisu prividi, već vrlo moćne i dejstvujuće tenden-

cije sa istorijskim i duboko interesnim korenima, skloni smo da ih, u prevelikom i opravdanom strahu, vidimo i slutimo i tamo gde se pojavljuju kao utvare i prividi.

Primećujem tri ozbiljna otpora integraciji kulturne sfere s kojima mora da računa svaka praktika i strategija kulturne politike. To su: rastuća socijalna diferencijacija, otuđenost socijalne, političke i kulturne elite od baze i zamagljivanje osnovnih ciljeva kulturne politike. (Morske reči, ali ipak još po nekoliko reči o svakoj.) Komune, radne organizacije, porodice i ljudi, te relativno nezavisne teritorije i celine, su u priličnoj meri prepuštene sudbini stečene i date materijalne i kulturne baze, na kojoj se postojeće diferencije reprodukuju i produbljuju. To dovodi do različitih materijalnih uslova za normalan život ljudi, a s druge strane stvara velike prepreke za ravnopravno, koliko je moguće na sadašnjem stepenu razvoja, participiranje i usvajanje kulturnih vrednosti koje jedna grupa združenih naroda, jedan narod ili jedno društvo stvaraju.

Ta, u svojoj osnovi, naravno, socijalna, diferencijacija je činjenica s kojom svaka kulturna politika mora da računa, inače će se i sama dezintegrisati u više nivoa i sfera. Činjenica da postoje bogati, manje bogati, siromašni i vrlo siromašni preti da kulturnu politiku rasloji u četiri kulturne politike, sa četiri različita cilja. Mislim da glavna karakterna osobina socijalističke kulturne politike mora da bude njena socijalna koherentnost i jedinstvenost.

Voleo bih da umem da razlikujem dva pojma — elita i avangarda. Elita je ono što je gore, a avangarda ono što se kao istorijska težnja naroda probija odozdo kroz gore do ovlašćenog vođstva. (Ovlašćenog naravno istorijski, sa svakodnevnim ispitom.) Strepim od pomisli da je naša kulturna i druga vrhuška kadšto više elita nego avangarda. Reč je o inteligenciji koja kreira i total socijalno-političke akcije i total kulturne akcije. Dolazim do jednog osećanja (o kako bih voleo da sam preosetljiv i u zabludi!) da se ono što se zove i jeste inteligencija odrodilo od baze. Zašto? Da li zato što ne pristaje da živi više kao baza, jer je teško živeti tamo, ili je to neki objektivniji, istorijski, proces. Ja nisam dovoljno informisan o tim sociološkim i nekim drugim indikacijama i fenomenima, tek na neki način to osećam. Dobrica je govorio o „istorijskoj obavezi" generacije, mislim da je pre svega mislio na istorijsku obavezu inteligencije, a ne na istorijsku obavezu ove, žive, generacije ovog naroda. Narod je u jednom istorijskom pokretu koji volje mogu da ubrzaju i osmisle, ali se pokret odvija ipak po

nekim trendovima, po nekim zakonitostima koje su imanentne istoriji naroda. Ako sistem međusobne korespondencije naroda i inteligencije ne funkcioniše, ako se previde stvarni interesi naroda i zamene užim, stratifikacijskim interesima, posledice su rđave. Kulturna politika mora i treba da pronađe moguće korespondentne veze, da ojača one tanke postojeće veze između naroda i avangarde, da motiviše kulturnu akciju.

Zbog svega toga trebalo bi malo preciznije da se definiše »kulturni pokret«. Pre svega da utvrdimo šta se pokreće u tom pokretu. Da li se pokreću kulturne vrednosti, ko ih pokreće, s kojim motivom, u kom pravcu? Pod kulturnim pokretom ja bih voleo da doživim pokret naroda, jednu volju velikog broja ljudi da žive srećnije, humanije, bogatije. Bojim se da je naš »kulturni pokret« — pokret u čaši vode; da se mi, pokrenuti, batrgamo i da od našeg velikog koprcanja stičemo utisak da se sve usplahirilo i kreće. Naravno, to je tako jer mi imamo tu potrebu, za nas »kulturnjake« je to nekakav naš razlog postojanja. A ono veće more, gde je taj pokret potrebniji, teško mi umemo da zatalasamo. S tim u vezi je i pitanje istraživanja i utvrđivanja motiva kulturnog stvaralaštva. Dohodak kao nešto stvarno ili prosvetiteljstvo kao nešto imaginarno? Ili prevazilaženje oba motiva u jedan opštiji, ali stvaran. Eto pitanja. Svestan sam narodnjačkog tona mog govora, potpuno se slažem sa drugaricom Perović da za moje zahteve treba pre svega stvoriti jaku materijalnu osnovu, da se to postiže umnožavanjem materijalnih dobara, ali mislim da i postojeće mogućnosti nisu iskorišćene racionalno, niti da je izgrađen uman sistem gazdovanja na malom.

Eto nekoliko rečenica koje sam mislio da dodam ovom lepom razgovoru.

DOBRICA ĆOSIĆ:

Molim vas da mi oprostite što uzimam ponovo reč, ali čini mi se umesnim da podržim naznačenje ili određivanje stava drugarice Perović prema tzv. nacionalnoj problematici kulture, odnosno o nacionalizmu kao jednoj pojavi našeg doba. Smatram da je određivanje prema ovoj pojavi u ovom času neophodno.

Prvo. U tekućoj partijskoj politici i ideologiji, praksi, rekao bih da je potisnuta, čak i presahla, univerzalistička, dakle marksistička i humanistička koncepcija kulture, naročito u stavovima prema nacionalnim kulturama u jugoslovenskim prostorima.

Drugo. Postoji veoma živ virulentan problem: šta je danas srpska nacionalna kultura? Da li je srpska nacionalna kultura određena granicama državno-republičkim, pokrajinskim, ili je ona sadržajno, vremenski i prostorno nečim drugim određena i postulirana? Na tom području se veoma oštro sukobljava nauka i politički forumi, kulturni delatnici i partijski funkcioneri. Sve dotle dok taj antagonizam ne prevaziđemo, prema nacionalizmu u celini mi ne možemo imati jedinstven društveni i intelektualni front, odnosno vrlo teško i parcijalno ga možemo imati. To zato što se nacionalizmom proglašavaju bitna određenja nauke o teritorijalnom, vremenskom i idejnom karakteru srpske nacionalne kulture.

Sve dotle dok te suprotnosti postoje, pozicije nacionalističke, kulturne i političke birokratije biće i ostaće veoma moćne. Retko gde je tako potpuno ostvaren savez političke i kulturne birokratije kao na poziciji nacionalizma u kulturi.

Sukobi stvaralačke inteligencije, nauke, umetnosti i ljudi politike, države, društvenih foruma u sferi kulture mogu ostati permanentni ako se ne vratimo naučnim, zaista naučnim osnovama i pogledima na kojima se jedino može da zasniva jedna ozbiljna ideološka koncepcija društva, pa prema tome i kulturne politike. Ja smatram da je borba protiv nacionalizma pre svega politički i primarno negativan čin. Stvaralački cilj je rad na jedinstvu i univerzalizaciji kulture i njenih kriterijuma. Smatram da je ovaj smer intelektualnog delanja i kulturne politike danas i svagda imanentniji kulturi, savremenosti i humanizmu. Zalažem se da težište naše akcije bude na njemu. Onda se menja odnos snaga, onda nacionalizam postaje pozicija očigledno reakcionarna, incidentarna odnosno parcijalna.

Treće. Imam utisak da su zavladale laž, hipokrizija, demagogija u opštim političkim i propagandnim borenjima protiv nacionalizma i na području tumačenja međunacionalnih odnosa i ideja. Rad na stvaranju i razvijanju humanističke, univerzalističke, internacionalističke, dakle savremene nacionalne svesti, mislim da može da počne, da se nastavi i dalje razvija, pre svega za istinu, pre svega za istorijsku i životnu istinu. Ali istina je u moći nauke. Ideologija koja se suprotstavlja nauci, ili vrši nasilje nad njom i istorijom, dakle nad istinom, ne može se ni po čemu smatrati socijalističkom.

Druga uslovnost jednog pozitivnog kretanja je mnogo potpunija demokratska atmosfera no što jeste.

LAZAR STOJANOVIĆ*:

Kad sam bio mali ja sam mnogo voleo da čitam stripove. Međutim, to se onda smatralo strašno štetnim, nečim groznim, zabranjenim, nečim što je šund, nečim što su profesori izvlačili iz školskih klupa i zadržavali, što su roditelji odbijali da kupuju deci, itd. Štaviše, sećam se jednog vrlo smešnog argumenta u ono vreme, da to kvari oči. Međutim, kasnije sam u autoritativnim studijama iz dečje psihologije video da ozbiljni naučnici, studirajući tu pojavu, nalaze bitne analogije između ljudskog mišljenja, posebno dečjeg mišljenja i izražavanja u strip-slikama, da smatraju da je to jedan daleko autentičniji, jednostavniji, izvorniji oblik izražavanja nego što su reči koje možda više pogoduju retorici i možda lirskim ushićenjima. Očigledno, radilo se o nepoznavanju prirode stripa.

Iz istog vremena potiče jedan primer. Moj mlađi brat je jednom gledao jednu veliku stenu i pitao oca da li bi mogao da je pomakne. Ovaj je rekao da ne bi mogao. A ovaj ga je pitao — da li bi to možda mogao da učini neki narodni heroj. Meni je to onda bilo smešno. Sad mi više nije smešno zbog toga što mislim da to proističe iz literature drugog tipa, one koju smo mi morali da čitamo, koja u najmanju ruku verovatno nije uticala na to da se stekne prava slika, prava predstava o nekim stvarima.

Kasnije, mnogo kasnije u gimnaziji pokušavao sam da se obavestim o nekakvim savremenim tokovima filozofske i druge misli, pa mi se onda čak činilo da tu nema nekih značajnih dostignuća jer mi je na raspolaganju stajala samo jedna mala knjižica jednog našeg profesora filozofije koja se zvala »Pragmatizam« i koja je neke veoma bitne teorije našeg vremena, neke bitne misaone tekovine nekih ljudi koji su studirali i bavili se njima predstavila u takvom obliku kao savršeno beznačajne misli, a kasnije sam posle niza godina utvrdio da sadrži izvesne materijalne greške.

U to vreme imali smo samo jednu logiku. Ja sam po njoj napisao svoj maturski rad. Bila je to poslednja reč logike u ono vreme. Danas se ta logika više ne priznaje.

Kasnije kad sam studirao na jedvite jade uspeo sam da se obavestim o stvarima koje su me zanimale u oblasti nekih novih umetničkih tekovina i u oblasti nekih novih naučnih i filozofskih misli, pretežno čitajući nove prevode, čitajući strane knjige i časopise, zbog toga što su te tekovine bile vrlo nepopularne na mo-

*) Ovaj tekst nije autorizovan.

jim fakultetima, sem kod jednog izuzetno malog broja profesora. Štaviše to se smatralo nekom vrstom jeresi. Moje kolege i ja vrlo sistematski smo odgajani u jednom akademističkom duhu. Moram reći da sam studirao Akademiju za film, što mislim da je prilična nesreća za neke moje kolege i za mene. Oni koji su uspeli da se izvuku, eventualno su nešto postigli, uspeli su da se obaveste, a oni koji nisu uspeli da se izvuku od takvog uticaja obrazovani su na jedan način koji im ne obezbeđuje da dođu do nekih novih otkrića u svom daljem radu.

Tako smo se celog života moji profesori i ja borili oko avangardne uloge u mom sopstvenom obrazovanju. Na taj način, tek godinama kasnije, uspevao sam da utvrdim da se kod njih radilo najčešće o predrasudama, o nepoznavanju stvari protiv kojih su, o jednom dosta naivnom emotivnom načinu reagovanja kada su, na primer u gimnaziji, delili pravce u književnosti na realizam koji je pozitivan i na razne druge izme koji su u ovom veku negativni, dekadentni, štetni.

Danas smo u situaciji da se zalažemo protiv šunda, da se na našim kongresima govori protiv šunda, da se pozivamo u borbu protiv njega. Međutim, kasnije, kada se u praksi taj poziv primenjuje na neka naša kulturna dostignuća, onda se mahom šund traži u delima koja su uspela da potvrde svoje vrednosti u svetu, pa se onda kaže u našem filmu, na primer, ima pornografije, ima alkoholizma ili tako nekih mračnih postupaka i mračnih rezultata, a ne traži se na onom mestu gde je čini mi se leglo konzervativizma, leglo akademizma, jedna svakodnevna proizvodnja kulturnog šunda pre svega a i nekih drugih šundova. Ne traži se, naime, u nekim kulturnim ustanovama čija je moć i kulturni uticaj u ovom društvu najveći. Mislim pri tom na televiziju, radio i dnevnu štampu. Ima i drugih ustanova, pretežno manjih. Neke od njih su na primer izdavačke kuće koje od toga žive.

Drugo, mislim, čak i ako se jave neke greške ili ustupci publici ili ukusu vremena u delima nekih ljudi koji pošteno tragaju za otkrićima, to ne bi trebalo da predstavlja problem. A ako se nešto javlja kao sistem proizvodnje kulturnih dobara, sistematski štetne proizvodnje, onda to treba da bude kulturni problem kojim treba da se bavimo i treba da se pitamo za ciljeve takve proizvodnje. Onda se obično radi o proizvodnji šunda u službi nečega.

Sećam se opet nekih primera i nekih svojih pokušaja da za neke od tih ustanova nešto napravim i još jednog mnogo većeg broja primera vezanih za rad mojih kolega koji već rade u tim ustanovama ili su pokušavali da rade, gde su

stalno naletali na te barijere akademizma i zabrana nad stvaralaštvom razne druge prirode. Što se prirode tih zabrana tiče i prirode onoga što se nagrađivalo, što je možda još bitnije jer to stimuliše čoveka da stvara ono što se od njega traži, opazio sam da je u stvari mera lojalnosti, bilo nekim estetskim opštepoznatim kategorijama bilo nekim političkim kategorijama ili kategorijama neke druge prirode u stvari ono što se ispostavlja kao mera vrednosti u tim ustanovama. Naglašavam u tim ustanovama.

S druge strane, rađala se kultura na nekim drugim područjima, u nekim listovima kojih je kasnije ubrzo nestajalo, u nekim filmovima koji su recimo ocenjivani kao vrednosti tokom dve godine a odjedanput posle dve godine proglašavani za estetske presedane, političke prestupe i razne druge stvari. Javljale su se te vrednosti, javljale su se neke novine. Kad govorim o vrednostima, ja pre svega mislim na otkrića u oblasti filozofske misli, umetničke misli i naučnog istraživanja. Mislim da humanizam prediciran kao opšta vrednost istraživanjima postoji u oblasti primene tih rezultata i tih otkrića, a da nikakva druga opšta vrednost ne može da se predicira takvim istraživanjima i toj delatnosti proučavanja i otkrivanja slobodnoj sklonoj da saznaje.

Ako pođemo od jednog takvog kriterija, ako pokušamo da svoju avangardnu ulogu zasnivamo na potpomaganju te delatnosti istraživanja, na potpomaganju svačijeg pokušaja da otkrije nešto novo, da nađe neka rešenja za probleme koji ga muče, ili da pokuša da na neki način misaono prodre u ono nepoznato, onda mi se čini da ćemo moći lako da zauzmemo jasan stav i prema stereotipnoj proizvodnji raznih naučnih dela koja treba nešto da potkrepe i čime se iscrpljuje njihova funkcija, raznih filozofskih dela koja treba da objasne neke praktične pojave, da ih podrže, da ih nekako obrazlože publici i čime se iscrpljuje njihova funkcija, ili umetnosti koja treba da bude masovna proizvodnja zabave za narod, naravno poučne zabave, a ta poučnost treba opet da odgovara nekim drugim kriterijumima. Znači moći ćemo lako da prepoznamo šund i da ga osudimo, da ga isključimo. Ako bi to zaista bila tekuća kulturna politika u našem društvu, raznih pojedinaca, odgovornih foruma, čak i mnogo većih grupacija, udruženja, organizacija koji pretenduju da imaju avangardnu ulogu u kulturi, onda mi se čini da ne bismo imali ni osuda tih novih otkrića, ni bojazni, ni predrasuda u odnosu na istraživanja, na nove pravce u umetnosti, na nova gledišta, nove odnose prema stvarnosti i prema tradiciji i čini mi se da onda ne bi bilo podrške masovnom šundu koji pro-

izvode izvesne ustanove. Pošto situacija stoji obrnuto od ovoga što govorim, onda se bojim da je u stvari ta avangardna uloga u razvijanju naše naučne, umetničke i filozofske misli u stvari u rukama ljudi koji imaju daleko manje mogućnosti, daleko manje sredstava, pa čak ako hoćete imaju i ograničena prava, što je potpuno suprotno Ustavu kao tekovini našeg društva, jednoj bitnoj i vrlo značajnoj tekovini, daleko manje prava i mogućnosti da to stvarno rade, da to stvarno iskažu.

Ako problem postavimo tako, onda dobijamo razne kulturne arbitre i razne kulturne stručnjake u sasvim drugojačijem svetlu. Ja verujem da mnogi mogu da kvalifikuju ovakav pristup kao jedan pristrasan pristup. Nekad su taj pristup zvali modernističkim i dekadentnim, pogotovu kada bih počeo da pobrajam stvari koje su za mene lično privlačne u oblasti umetnosti socijalno-psihološke, filozofske i druge misli i naučnih teorija. Međutim, verujem da jedino takav pistup u stvari može da pokreće tu misao napred, da vodi nekakvim otkrićima. Jer otkriće nije sistematska primena jednog stanovišta. Otkriće je u isti mah i avantura toga stanovišta, pokušaj da se iz poznatog kroči u nepoznato, a ne da se poznatim uporno objašnjava nepoznato, da se pokušava da se veže jedna mašnica, bila ona estetička, moralna ili ideološka, oko onoga što ne poznajemo i što odbacujemo, što izbegavamo da upoznamo. Kad je Teodor Adorno opisivao autoritarnu ličnost, nešto što se vrlo da primeniti na izvesne autoritarne političke sisteme i političke partije, nešto čega se mi u prošlosti na primer sećamo veoma dobro u liku Gebelsa kod Hitlera i Ždanova kod Staljina, on je u stvari rekao da se takva ličnost boji činjenica. Rekao je da takva ličnost u stvari pokušava da svet saznaje preko interpretacija, odbijajući svaki dodir kao da će se opeći, odbijajući svako iskustvo koje može da uzdrma njegovu pažljivo izgrađenu sliku sveta koju on drži pod nekim staklenim zvonom, brižljivo čuvanu nazorima moralnim, estetičkim, filozofskim, svejedno kakvim ali tek čuvanu pod staklenim zvonom.

Pošto tvrdo verujem da se naše društvo razlikuje od ovoga koje je opisao Teodor Adorno, pošto se ličnosti koje su zainteresovane za kulturu veoma od ovoga razlikuju, onda se veoma tužno osećam kad prepoznam na primer u štampi ili u govorima tih pojedinih zainteresovanih ljudi jedan takav autoritaran pristup. Prepoznajem ga pre svega u nedovoljnoj obaveštenosti, a potom u potrebi da se u ime tih interpretacija donose nekakvi opšti sudovi i da se zatim ti opšti sudovi predicirаju poštenoj i nezainteresovanoj istraživačkoj delatnosti, koja je po našem Ustavu savršeno

slobodna i čini mi se da bi morala i da se pomaže i da se razvija. Ja verujem i nadam se da će vreme pokazati da su to samo sporadični slučajevi i izvesni trenuci koji će verovatno biti kratkotrajni. Veoma bih voleo da se ne varam.

LATINKA PEROVIĆ:

Nemam ništa protiv da nastavimo razgovor o nacionalnim kulturama, iako je to tema za sebe. Htela bih još nešto da dodam, pošto je ono što sam ranije govorila, bilo povod za komentar druga Ćosića.

Prvo, pojam nacionalne kulture ne može se identifikovati sa državnim granicama, kao što ni kulturni razvoj Jugoslavije ne može teći drugačije do putem slobodnog i ravnopravnog razvoja nacionalnih kultura, a ne putem stvaranja neke nadnacionalne jugoslovenske kulture.

Demokratizacija predstavlja temelj razvoja svih odnosa, pa i odnosa između nacionalnih kultura. Ja, međutim, ne mogu da zamislim da se može govoriti o demokratizaciji u bilo kojoj oblasti društvenog života i rada, da se može govoriti o slobodi ličnosti, a da to shvatanje demokratije ne uključuje i puno pravo naroda i narodnosti na njihovo izražavanje i slobodan razvoj. Teorijski, a pogotovu praktično politički, takav koncept nacionalnih odnosa nije još prihvaćen. Otuda se često pojavljuje isključivost prema drugim nacionalnim grupacijama, ne samo u Srbiji nego i šire. Utoliko bih se složila da u našim razgovorima o nacionalnim odnosima ima mnogo i licemerstva i hipokrizije, da nema otvorenog raspravljanja o pitanju koje je od kardinalnog značaja za Jugoslaviju. Ipak, spadam u one koji smatraju da smo mi jedna od retkih višenacionalnih zajednica koje ne prikrivaju svoje nacionalne sporove i koje stalno traže puteve da ih rešavaju maksimalno demokratski i ravnopravno.

Zato sam i rekla da je danas neophodan pozitivan program u oblasti nacionalnih odnosa. Mislim da je takav program najefikasniji vid borbe i protiv nacionalizma. To je ono što je trajno, ali prema nacionalizmu kao reakcionarnom i iracionalnom u politici i kulturi, misleći ljudi moraju i dnevno da se opredeljuju.

U oblasti nacionalnih odnosa polazimo od toga da su neke stvari date, ima nešto što je nova Jugoslavija dala kao trajniju tekovinu, što ne dolazi u pitanje i što se ne može stalno postavljati na dnevni red. Zato smo danas sigurno politički i ideološki najodlučniji i najofanzivniji u borbi protiv nacionalizma. Druga-

čije ne može ni biti. Jer, kada je reč o sukobu nacionalizma, onda nije reč o ideološkoj i političkoj debati, već o odnosu političkih snaga i o vrlo ogoljenim političkim interesima. Politika koja bi to potcenila, ne bi imala pravo da sebe smatra progresivnom. Štaviše, snage socijalizma i stvarnog društvenog progresa imale bi dužnost da je kvalifikuju kao neodgovornu.

STEVAN MAJSTOROVIĆ:

Pošto se niko ne javlja, daću reč sebi, iako sam svoju šansu već iskoristio u prethodnom razgovoru. Slušajući ovu diskusiju, osetio sam u nekoliko mahova potrebu, naročito u toku izlaganja Slobodana Stojanovića, da se u nju uključim nekim pitanjima koja bih postavio vama a i sebi.

Prva stvar o kojoj želim da nešto kažem odnosi se na neke zaključke opšteg tipa koje mi inače prihvatamo a koji u datoj situaciji imaju relativno značenje. Recimo, ja sam se složio sa Dobricom da se ovakav način potpomaganja talenata kakav je izmislila „Borba" ne može primiti bez izvesnih dilema. Ali razmišljajući malo o tome, odmah sam spreman da se korigujem. Da li su drugi oblici potpomaganja i finansiranja prihvatljiviji, pitam se, i koji? Mi treba da nađemo alternativu državnom potpomaganju, jer materijalna zavisnost, kao što je poznato, uslovljava i duhovnu, da razvijamo one uslove o kojima je govorio Životić. Jer mi ne možemo da imamo iluzija u pogledu funkcija i posledica državnih subvencija, čak i kad su one najdobronamernije.

Mi smo u tom pogledu, u razvijanju novih oblika finansiranja kulture, tek na početku. Tek treba da razvijemo institucije društvenog potpomaganja kulture i stvaralaštva koje će zameniti državne. Neke od tih institucija koje su bile tradicionalne mi smo razorili. U prošlom broju „Kulture" objavili smo vrlo zanimljiv članak o zadužbinama, zaveštanjima i fondovima u korist prosvete i kulture. Mi sad imamo neke pokušaje obnove i prilagođenja našim uslovima ovakvih društvenih oblika finansiranja i potpomaganja, kao što je veoma interesantan eksperiment sa beogradskom pozorišnom komunom itd. Razume se, živimo u drugačijem vremenu i nema mogućnosti za privatne fondove, ali pojedinci već ostavljaju društvu svoje kolekcije i umetničke predmete. Pre tri godine Gradsko sindikalno veće je pravilo jednu anketu kojom je trebalo da se ustanovi šta se dešava sa delom članarine koji se ostavlja podružnicama u preduzećima. Radilo se o ukupnoj sumi od pet-šest stotina miliona koja je uglavnom trošena na bankete za jubilarne prilike. Mi nismo razvili naviku da se u ovakvim slučajevima, kad se proslavlja godišnjica osni-

vanja preduzeća ili jubilej starih članova, kao poklon kupi umetnička slika, sabrana dela Iva Andrića i drugih pisaca, ili neki umetnički predmet. Ne treba dokazivati koliko bi ovo značilo za kulturu a isto tako koliko bi ovakve prilike dobile u značaju. Međutim, ta suma koja je prelazila polovinu milijarde nije korišćena ni najmanjim delom za kulturu.

Navodim još jedan primer. Mi imamo jedan opšti stav koji bez rezerve prihvatamo — stav osude komercijalizma u kulturi. Pošto je to pojava koja se vezuje za postojanje i funkcionisanje kulturnog tržišta, onda smo i protiv tzv. kulturnog tržišta. Ali čim smo to zaključili, moramo da se korigujemo. Praksa nam nudi mnoge argumente za sasvim suprotan zaključak, tj. da mnogi problemi sa kojima se sučeljavamo u kulturi nisu posledica postojanja i delovanja kulturnog tržišta, nego njegove nerazvijenosti i nepostojanja! U našoj republici tržište knjiga je, na primer, nerazvijeno i uz to i primitivno. U 22 opštine ne postoje knjižare a distribucija se gotovo jedino vrši preko njih. U svetu, međutim, distribucija je znatno modernizovana, ona je poprimila mnoge nove oblike. Tako isto stoje stvari i sa tržištem i distribucijom filmova, reprodukcija, umetničkih slika itd. Ima tu mnogo čepenačkih oblika i primitivne i neefikasne organizacije. Neću sada u to da ulazim, naveo sam ovo samo radi ilustracije teze kako su opšti stavovi neizdiferencirani i kako u ovom slučaju nije isto biti protiv komercijalizacije u kulturi i biti protiv tzv. kulturnog tržišta. Sa svim svojim nedostacima tržište može, pod uvidom društva, da ima i vrlo korisnu kulturnu funkciju. Osim toga ono ima i jednu društvenu funkciju. Moderno organizovano i pod demokratskom kontrolom javnosti, kulturno tržište je jedan od faktora oslobađanja od birokratske zavisnosti.

Ovo što sam rekao o tržištu odnosi se i na plan i planiranje o čemu je govorio Životić. Ja se slažem sa time da centralističko planiranje ima funkcije i proizvodi dejstva kakva je on opisao. Dakle, mi takav plan odbacujemo, ali odmah zatim moramo da konstatujemo da nam je plan u jednom drugom smislu potreban, čak neophodan. Uzmimo primer muzičkog života u Srbiji. Uprkos činjenici da su se gradski centri u našoj Republici veoma razvili u poslednjoj deceniji, mi za sada imamo redovnu koncertnu sezonu samo u Beogradu i delimično Novom Sadu. Ako želimo da izgrađujemo viziju budućeg kulturnog života, mora li bismo da u nju ugradimo i jednu muzičku razvojnu komponentu. Na primer da se izgradnjom koncertnih dvorana i društvenim materijalnim potpomaganjem koncertne sezone prošire i na Kragujevac, Niš, Kruševac, Bor, Prištinu, Suboticu. Čim smo konstatovali da

jedan plan ne valja, moramo odmah da konstatujemo i da nemamo dovoljno plana u kulturi, plana u ovom drugom smislu. U većini slučajeva, međutim, mi ostajemo na opštim zaključcima koji ne prave ovakve distinkcije.

Koristim priliku da vam na kraju još jednom zahvalim na pažnji koju ste nam ukazali odazivajući se našem pozivu da u ovim razgovorima učestvujete. Siguran sam da delim mišljenje i ostalih članova redakcije ako kažem da je vaš prilog ovim razgovorima bio veoma koristan, jer su vaša izlaganja sadržavala niz interesantnih zapažanja kao i pozitivnih i korisnih podsticaja.